

«Театральний пастух» Мейєрхольда.

Дана стаття присвячена людині, яка знаходилась поруч з Мейєрхольдом під час його перших кроків на шляху зародження нового театру - Олексію Ремізову. У статті зроблена спроба визначити місце Ремізова, яке він займав у «Товаристві нової драми».

Ключові слова: *О.Ремізов, С.Довгелло, репертуар, переклади.*

Данная статья посвящена человеку, которая находилась рядом с Мейерхольдом во время его первых шагов на пути зарождения нового театра - Алексею Ремизову. В статье сделана попытка определить место Ремизова, которое он занимал в «Товариществе новой драмы».

Ключевые слова: *О.Ремизов, С.Довгелло, репертуар, переводы.*

This article is dedicated to the man, who was near with Meyerhold during his first steps in the birth of a new theater - Alexei Remizov. The article is an attempt to define the place Remizov, which he held in the "Society of the new drama."

Keywords: *O.Remizov, S.Dovgello, repertoire, translations.*

Так охрестив свою посаду у «Товаристві нової драми» Олексій Ремізов. Або, наприклад, «театральний настроювач з вивертом і наперекір». Почувши в перший раз такі назви, важко уявити, в чому полягала робота Ремізова. Тому метою даної статті є розібратися, яку роль виконував Ремізов у «Товаристві нової драми».

Творчість і біографія Олексія Михайловича Ремізова досліджувалася багатьма науковцями. Художній досвід одного з найоригінальніших вітчизняних письменників досліджувався у дисертаційних роботах О.Р. Обатніної, О.С.Гальченко, В.Ю.Дорожкіної, питання творчості та співпраці із театром розглядалися у монографії Ю.В.Розанова та ін. Збереглася переписка Ремізова з В.Я.Брюсовим, О.Маделунгом, А.П.Зононим, М.О.Михайловим (публікація Н.Панфілової та О.Фельдмана)[9], П.Є.Щоглевым (публікація А.Грачової)[4], С.П.Ремізовою-Довгелло (публікація А.Д'амелія)[12] та ін. Ці листи є важливим джерелом як для вивчення історії новаторських пошуків російського театру на початку ХХ століття, які проявилися, перш за все, у діяльності «Товариства нової драми»

Мейєрхольда, так і для визначення місця Ремізова у цьому непростому процесі.

В різні роки по різному здійснювався зв'язок Ремізова із театром. Основним своїм покликанням, звісно, він вважав письменництво, але паралельно з цим займався і організаційною діяльністю у театрі, і перекладами п'єс, володіючи декількома мовами, був театральним критиком, якоюсь мірою теоретиком.

Народився майбутній письменник у багатій московській купецькій сім'ї. Мати його, Марія Олександрівна, походила із роду Найдьонових, відомих своїми культурними традиціями. В автобіографічних роботах («Підстриженими очима», «Пруд», «Іверень») родина Найдьонових хоч і описується Ремізовим відомою своїми культурними надбаннями, але одночасно з цим відмічається сухість у людських стосунках. Це ж стосується і матері письменника, яка після розлучення із чоловіком майже не приділяла уваги своїм дітям. Тому діти і шукали ласки і тепла у чужих людей. У своєму першому романі «Пруд» Ремізов так згадує про своє дитинство, яке пройшло в будиночку біля фабрики Найдьонових : «Старики-фабричні любили Вареньку (*мається на увазі мати Ремізова*), і це передавалося молодим, а по ній і дітям честь йшла. І діти дуже любили їх. Тягнула та ласкавість, з якою обходилися з ними всі ці люди»[13].

З дитинства хлопчик був надзвичайно обдарований: рідкісна пам'ять, здатність до наук (математика та природознавство), багата фантазія, пристрасть до читання і малювання, винятковий музичний слух і рідкісний голос. В автобіографічній книзі «Підстриженими очима», письменник особливо підкреслював силу і безпосередність театральних вражень з дитинства: «Всіма правдами і неправдами я ходив до театру: «зайцем платним» і «зайцем з втиском». Моя театральна пристрасть воістину була невоситима. А як часто доводилося або тільки читати відгуки про вистави, або з втиснутим серцем повертатися додому: «Не пропустили!»[11;270-271]. В іншій автобіографічній книзі «Іверень», Ремізов згадував про домашні і дворові вистави, в яких із задоволенням приймав участь: «Я грав добродушних п'яничок, але особливо виділявся у жіночих ролях, мій голос чарував, і не вірилося, що це лише вистава»[10;100-101].

Більш тісне знайомство з театром, так би мовити, із середини, відбулося пізніше. Підігріло любов до театру і знайомство з Мейєрхольдом, з яким Ремізов познайомився під час перебування в Пензі у засланні за участь у демонстрації, присвяченій трагічним подіям на Ходинському полі. Ці два юнаки – Мейєрхольд та Ремізов – багато чого дали один одному. Зі сторони на них не можливо було дивитися без посмішки: довготелесий, худий,

довгоносий Мейєрхольд і дуже маленький, згорблений Ремізов, який постійно мружився від короткозорості. Пізніше письменник згадував: «А я Мейєрхольда пройняв своїм «марксизмом». Він слухав мої міркування з тим же запалом, як я слухав його розповіді про театр»[10;88]. Як згадує Гладков, один із біографів Мейєрхольда, Ремізов зіграв велику роль у революційному вихованні майбутнього режисера[3;109].

Влітку 1898 року, у розпал репетицій перед відкриттям Московського художнього загальнодоступного театру, Мейєрхольд писав дружині: «Його енергія, його ідеї одухотворюють мене, його терпіння не дає мені малодушничати. Я відчуваю, що, якщо я зустрінуся з ним, знову запасуся енергією, принаймні, на рік. Та не однією енергією! Згадай, який запас знань дав він нам. Цілу зиму ми провели в цікавих читаннях, що дали нам стільки хороших хвилин. А погляди на суспільство, а сенс життя, існування, а любов до тих, які так майстерно виведені дорогим моєму серцю Гауптманом в його геніальному творі "Ткачі". Так, він переродив мене»[1;109].

Того ж року Олексія Ремізова, як одного із керівників пензенського марксистського гуртка, вдруге арештували. Трьохрічний термін покарання він відбував у Вологді. Там Ремізов зробив остаточний вибір між політичною діяльністю і літературою на користь останньої. У засланні Олексій Михайлович познайомився з Серафімою Павлівною Довгелло, надією партії есерів. Серафіма Довгелло походила із старовинного литовського роду, який володів замком у Чернігівській губернії. Зовнішньо вони були дуже різними: вона – висока та статна, повна і білолиця, з пишним білявим волоссям і широко поставленими блакитними очима, і він - «нагадує своєю зовнішністю якогось стихійного духа, казкову істоту, яка виповзла на світ із темної щілини. Зовнішністю він схожий на тих чортів, які несподівано вискакують з іграшкових коробочок, приводячи в жах маленьких дітей. Ніс, брови, волосся - все одним помахом піднялося вгору і стало дибки» так описує Ремізова М. Волошин[2]. Але, як відомо, протилежності притягуються. Одружилися вони 27 липня 1903 року у Херсоні[12].

У травні 1903 року термін заслання скінчився і Ремізов відгукнувся на запрошення Мейєрхольда, відправившись разом з С.Довгелло до Херсону. Там, у провінції, його товариш готувався до другого театрального сезону «Товариство нової драми», важливого і вирішального на творчому шляху режисера. Колишній компаньйон Мейєрхольда - Олександр Кошеверов – не мав впевненості, що наступний сезон буде таким же успішним, як попередній, тому і відправився до Києва. Запрошуючи Ремізова, Мейєрхольд мав надію на підтримку і поміч у процесі переходу до новітніх течій літератури, які його здавну вабили.

Просунення нового мистецтва на просторах Росії виявилось спокусливою пропозицією. Так, з другого сезону на афішах з'являється ім'я О.Ремізова як відповідального за репертуар та літературного консультанта.

Через деякий час після відкриття сезону стало зрозумілим, що необхідно самим створювати репертуар, необхідно слідкувати за європейськими новинками, самостійно робити переклади. Відповідно, доля традиційного репертуару – п'єс Островського, Потапенка, Немировича-Данченка і Чехова - повинна була скоротитися. За відомостями про нові п'єси Ремізов звертається до В.Я.Брюсова.

Брюсов не приховує, що вважає херсонську справу безнадійною. В одному із листів Ремізов розповідає про плани Мейєрхольда, який «думає...день в неділю присвячувати самотнім: ставити старого Метерлінка, Пшибишевського, влаштовувати вечори пам'яті По, Бодлера. Що з цього вийде – не знаю. Місто перш за все дурне, потім кісткове». У відповідь на цю заяву Брюсов підтверджує його сумніви, «бо це вже не Вологда і ще не Париж»[9;107]. Вийшло чи не зовсім, але спроба була зроблена.

У листі до Щоголева Ремізов так описує свій звичайний робочий день: з 9 години ранку до 12 години він ходив на пошту та в банк, з 12 до 3 години знаходився в режисерській, як він сам пише: «видаю книги, - читаю «Правлінський Вісник» про дозволені видання; з 3-6 - кореспонденція (в майбутньому коректура -(помилки - помилки сіно, як мухи точки)) від бг. -7 «доповідь» на дому, від 7-8, так собі, знаходиться справа»[4;170]. З часом, від «розсилки» та «біганини» Ремізова звільнили, але обов'язків все одно залишилось багато. Як видно, підбором репертуару діяльність Ремізова не обмежувалася. Також в його коло обов'язків входило порівняння перекладів, які вже існували і створення своїх перекладів. Частина нового репертуару не була ще переведена на російську мову, і Ремізов зі своєю дружиною переводили тексти безпосередньо перед початком роботи над виставою. Деякі з перекладів були згодом надруковані: «Сніг» С.Пшибишевського, «Любов» та «Рашильд» А.Штеєнбуха, «Фідокрет або трактат про три чесноти» А.Жида та інші.

На початку листопада Мейєрхольд майже на місяць вийшов з театрального життя. «Антрепренер міського театру Вс. Е. Мейєрхольд захворів від перевтоми при складній постановці цілого ряду нових п'єс. Взагалі, треба дивуватися, як пан Мейєрхольд, при своїх численних антрепренерських, адміністраторських і режисерських обов'язках, примудряється майже щодня виступати в таких відповідальних перших ролях серйозного репертуару» - така замітка була розміщена в газеті. Через нервові та фізичне напруження (з

початку сезону він виходив на сцену 35 разів), зрештою, горлом пішла кров, і у розпал сезону Мейєрхольду було приписано постільний режим[14].

Хвороба Мейєрхольда певним чином вплинула на плани «Товариства». На думку Звенігородської Н., театральний сезон розділився на двоє: до і після хвороби. І ці дві половини різняться за своїми «художніми накопиченнями»: репертуар другої частини сезону швидко почне поповнюватися п'єсами Ібсена, Зудермана, Гауптмана та Шніцлера[7;109-110].

Ремізов виділяв дві сторони у своїй херсонській роботі: «п'єси читав» і «з акторами розмовляв». Як згодом писав Ремізову художник «Товариства» М.О.Михайлов, «що такої діяльності у театрі поки не було». Відчувається в деякій мірі скептичний настрій відносно нової посади, до того ж з дивною назвою, з незвичними і подекуди незрозумілими функціональними обов'язками – «театральний настроювач з вивертом і наперекір», «театральний пастух», «начебто настроювач, тільки не струнні інструменти налаштовував, а людину» (зі слів самого письменника) і ще багато варіантів на цю тему. В тому ж листі Михайлов зізнається, як змінилася його думка відносно перебування Ремізова у трупі: «без Вас новій драмі не бувати» [9;114]. Характеристики виконавців «Снігу», які Ремізов розмістив згодом у статті журналу «Ваги», є нічим іншим як стислим викладом підказок виконавцям. Ремізов, наче «навідник», підказував, яким шляхом просуватися акторові для створення повного образу. Під час репетицій «Снігу» він частково виступав помічником режисера.

У процесі роботи його спіткало розчарування в артистах. Пізніше, в одній із своїх книг, Ремізов порівнює гру цих акторів з грою свого товариша дитинства, який, подібно йому, виконував жіночі ролі: « Нікому так не йшло жіноче плаття. Але при всій жіночності видавав голос: йому треба було давати як можна менше слів; в живих картинках він був би незамінним». Він підкреслює розбіжність між зовнішньою формою та можливостями акторів «Товариства нової драми», з якою так нелегко перейти до нової драми: «скільки пройшло переді мною невідповідності серед акторів»[11;89]. У листі до Брюсова він скаржиться, що «в трупі косності цієї на аршин, а хто відчуває, грати не може»[9;108].

До розчарування в мистецтві додалося розчарування у Мейєрхольді. «Запросити-то Мейєрхольд запросив мене, - писав він Щеголеву 17 липня 1903, - Та тільки в натхненні, а коли воно пройшло, стало навіть ніяково» [4;164]. Свої стосунки з Мейєрхольдом Ремізов завуальовано описав у романі «Пруд», який розпочав ще у Вологді і продовжував над ним працювати у Херсоні. Одним із героїв роману є актор Петро Огорелишев, який згадує своє акторське життя: «Я давно по театрам тягаюся, скоро собі все нутро надірву,

і скрізь одне й те ж: ось минулого року вступив до приятеля, миліший за милого, а те, що ти жерти хочеш і, не ївши, грати не можеш, цього він ніколи не зрозуміє ... не помітить, ніколи йому, розумієш ... І сидиш так вночі після спектаклю і думаєш, як це він там у себе їсть, неодмінно чомусь думаєш, що їсть, і кишки у тебе всі перевертаються, а від холоду і тупої злоби тремтіння трясе...»[13].

Одним із основних мотивів у листах до різних адресатів стає тема безгріштя, скарги на невідповідність між особистою віддачею, зваленою на нього роботою та грошовими винагородами. Безгріштя завжди переслідувало родину Ремізових у молоді роки. І Серафіма. і Олексій походили не з бідних родин, проте Довгелло відмовилася і від грошей, які залишив їй батько за заповітом, і від своєї частки у володінні землею через те, що всі її рідні були проти її заміжжя. Стосовно спадщини Ремізова, то вона повністю знаходилася у володінні братів його матері. Сукупність психологічних та матеріальних незадоволень вплинули на рішення Ремізова залишити «Товариство нової драми» і шукати кращої долі.

Сезон скінчився і Ремізов виконав обіцянку, яку дав Брюсову, а саме – написати про «Товариства» і про те, як насправді все склалося. Стаття була надрукована у журналі «Ваги» і була в певному сенсі творчим звітом театральної трупи. Умовно статтю можна розділити на дві частини: про театр взагалі і про досягнення «Товариства нової драми».

Перша частина розкриває ремізовське розуміння сучасного театру. На його думку, найвища форма, яку може і повинен досягти театр, це – містерія: «театр - культ, обідня, в таїнствах якої захована, бути може, Спокута ... Про такий театр мріє Нова драма». Під час цього магічного дійства актор і глядач поєднуються спільними відчуттями, у результаті чого і народжуються образи. Але на шляху до створення такого ідеального театру існують перешкоди у вигляді непідготовлених акторів, «легкого» репертуару та примітивного глядача. Що стосується перших двох чинників, то тут «Товариство» спромоглося внести свої корективи. По-перше, репертуар був зовсім новим, по-друге, була можливість виховати акторів, які б у своєму розвитку відштовхувалися від вимог, які висувала нова драма. А ось остання перепона у вигляді провінційного театралла була самою складною. Глядацький портрет Ремізов змальовує наступними словами: «А розбещена публіка - білий жирний могильний черв'як із тьмою чіпких, невблаганних ніжок, - самовдоволено перевертаючись і здригаючись від ситості, з якоюсь законно встановленою хтивістю, з якоюсь дрібною розпустою, прикриваючись по-міщанськи, регоче плюючим реготом, і в долоні плескає, і ньокає, і зловтішається».

У другій частині статті херсонський глядач знову отримує «хвалу» своїм інтелектуальним здібностям під час перегляду «Снігу»: «Публіка дивувалася, робила вигляд, що все розуміє, або тупо-гідливо морщила вузький лоб». Як писали в газеті «Юг», - «на виставі "Сніг" публіка шикала і свистіла»[5]. Херсонці не зрозуміли і не сприйняли модерністські новації ні драматурга, ні режисера. В листах до Щоголева з'являється гірка нота, яка свідчить про втрату надії на можливість зрощування нового мистецтва на провінційних сценах.

До речі, Мейерхольд вперше в Російській імперії здійснив постановку «Снігу» Пшибишевського. Цю виставу можна вважати найбільш значущою, тому що вона першою проголошувала новаторські принципи мейерхольдівської режисури. «Це була постановка, - писав Ремізов, - в якій виявилось художнє чуття режисера Мейерхольда, котрий зумів поєднати в тоні, барвах та пластиці символіку драми з її реальним сюжетом, а також любовне ставлення акторів до своїх ролей. Все це зіграло симфонію снігу та озимини, заспокоєння та невгамовної жаги, відтворило змучену душу»[8;35-36].

Реакцію глядачів на «Сніг» Пшибишевського можна де в чому виправдати. Річ була не у складній або малозрозумілій ідеї п'єси, а у новаторській формі вистави Мейерхольда. Якщо Мейерхольд та його актори вже були готові зробити крок уперед, то у публіки це відбувалося важко і поволі. І «ультрафіолетовий сніг», і занурення сцени у «єгипетську темряву», прагнення режисера викликати у глядача «той чи інший настрій, не пов'язаний з побутовими та життєвими враженнями», виявилися для зала неприйнятними[1;173]. Звична до зрозумілих, банальних сюжетів публіка відмовлялася сприймати те, що тепер їй намагалися піднести по-новому. До того ж, у журналі «Ваги» з'явилася замітка відносно самого перекладу «Снігу». С.О. Поляков, будучи не тільки меценатом, засновником цього журналу, але і активним співробітником журналу, автором декількох заміток під псевдонімом С. Єщбоев писав, що «нервовий, ламаний стиль г-на О. Ремізова, успішно застосований ним в його оригінальних розповідях і віршах, зовсім не підходить до плавного ритму "Снігу". Мені не вдалося бачити драми Пшибишевського на сцені, але вважаю, що переклад в значній мірою сприяв затемненню багатьох місць п'єси і цілком виправдовує подив публіки»[6].

Не зважаючи на всі перелічені особливості, які супроводжували «Сніг», - а це і по новому вирішена сценографія, і незвична акторська інтерпретація образів, і важкість глядацького сприйняття, - не можна стверджувати, що

вистава провалилася. Доказ тому, що п'єсу повторювали двічі і збори були вище середнього[8;37].

Перебування Олексія Ремізова у «Товаристві нової драми» було обумовлено декількома чинниками. Все, що було пов'язано із літературою або театром, його завжди приваблювало. До того ж, з Мейєрхольдом його зв'язували давні дружні стосунки і не відгукнутися на його пропозицію він не міг. Письменник також був найавторитетнішим літературним консультантом для Мейєрхольда, «завідуючим репертуаром», він у певному сенсі налаштовував роботу «Товариства» на потрібний лад. Мало значення і те, що після заслання протягом п'яти років йому було дозволено жити лише у провінції. Тому всі обставини склалися так, що він опинився у Херсоні. Уявлення про те, в чому полягає його робота, де в чому не співпало з реаліями. Окрім підбору та перекладів п'єс його буденні дні були зайняті всілякими іншими побутовими театральними справами, що не давало повністю віддатися літературній справі. Відчуваючи творче незадоволення, підкріплене незадоволенням також і матеріальним, у Ремізова поступово накопичується незадоволення тим становищем, у якому він перебуває. До того ж піднесена думка про зрощення нової драми на теренах провінційної сцени виявилася складною у втіленні в життя. Мабуть тому театральний сезон 1903-1904 р. був першим і єдиним для Олексія Ремізова у «Товаристві нової драми». До Тифлісу він з трупою не поїхав, але продовжував виконувати обов'язки по перекладу п'єс майбутніх постановок.

Список використаних джерел

1. Волков Н. Д. Мейєрхольд: в 2 т. Т. 1: 1874 – 1908 / Н.Д.Волков. – М.-Л.: Academia, 1929. – 407 с.
2. Волошин М.А. Современники [Электронный ресурс]/М.А.Волошин. – Режим доступа:/ http://az.lib.ru/w/woloshin_m_a/text_0410.shtml/. Дата обращения:16.03.2013.
3. Гладков А. К. Мейєрхольд: в 2 т. Т. 1. Годы учения Всеволода Мейєрхольда. «Горе уму» и Чацкий – Гарин / А.К.Гладков. - М.: СТД РСФСР, 1990. -- 287 с.
4. Грачева А.М. Письма А.М.Ремізова к П.Е Щеголеву / А.М.Грачева // Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома. – 1997г. – Издательство: Дмитрий Буланин. –2002г. – 488с.
5. Де Линь. Силуэты / Де Линь // Юг, 1904г. – № 1678.
6. Ещбоев С. Станислав Пшибышевский. Снег / С.Ещбоев // Весы,1904г. - № 5.
7. Звенигородская Н.Э. Провинциальные сезоны Всеволода Мейєрхольда.1902-1905гг. // Н.Э.Звенигородская. – М.:Едиториал УРСС, 2004. – 256с.

8. Мейерхольд в русской театральной критике: 1898 – 1918 / Сост. и коммент. Н. В. Песочинского, Е. А. Кухты, Н. А. Таршис. – М.: Артист. Режиссер. Театр, 1997. – 527 с.
9. Панфилов П., Фельдман О. А.М.Ремизов и «Товарищество новой драмы»/ П.Панфилов, О.Фельдман // Театр. - 1994. - №2.
10. Ремизов А. Иверень. Ход в окошко / А.Ремизов // Театр. - 1994. - №2.
11. Ремизов А. Подстриженными глазами: Книга узлов и закрут памяти / А.Ремизов. – Париж, 1951. – 305 с.
12. Ремизов А.М. На вечерней заре [Электронный ресурс] / А.М.Ремизов. – Режим доступа:<http://www.europaorientalis.it/uploads/files/1985/1985.11.pdf>. Дата обращения:16.03.2013.
13. Ремизов.А.М.Собрание сочинений. В 10 т. Т. 1. Пруд [Электронный ресурс] / А.М.Ремизов. – Режим доступа /<http://ruslit.traumlibrary.net/book/remizov-ss10-01/remizov-ss10-01.html#work004/>.Дата обращения:16.03.2013.
14. Хроника // Юг, 1903г. – №1628.